

Opkomst en ondergang van de Derde Wereld in Nederland

Aad Blok bespreekt:

Maarten Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990*, Den Haag: Sdu Uitgeverij, 1994.

De Derde Wereld bestaat niet meer, zo constateerde Jan Pronk in 1990. Met het verdwijnen van het reëel bestaande socialisme en daarmee van het conflict tussen de Eerste en Tweede Wereld, en met de sterke economische groei van een aantal 'voormalige ontwikkelingslanden' in Azië en Latijns Amerika, lijkt de Derde Wereld zijn conceptuele waarde

definitief verloren te hebben. Tegelijkertijd is de discussie over de Nederlandse ontwikkelingshulp de afgelopen maanden in alle hevigheid losgebarsten, een discussie die met name door de inzet van Bolkestein sterker dan welk ander thema ook de tegenstellingen in de paarse coalitie aan het licht brengt.

Net voorafgaand aan het losbarsten van deze discussie publiceerde de Utrechtse historicus Maarten Kuitenbrouwer afgelopen zomer *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990*. Kuitenbrouwer behandelt het ontstaan van het begrip 'Derde Wereld' en de theoretische en praktische betrokkenheid van intellectuelen in Nederland bij de problematiek van de ontwikkelingslanden. Hij kijkt hierbij

zowel naar het beleid van regering en parlement als naar de houding van de publieke opinie ten aanzien van deze landen.

Het boek is thematisch van opzet. Allereerst wordt de internationale oorsprong van het begrip Derde Wereld geschetst. Achtereenvolgens passeren de revue: het *tiers-mondisme*, ontstaan in het Frankrijk van begin jaren vijftig; het Amerikaanse moderniseringsperspectief van begin jaren zestig, dat vooral bekendheid kreeg door Rostows *Stages of Economic Growth*; en verschillende invloedrijke radicale theoretici, die vanaf het midden van de jaren zestig in reactie op Rostow de oorzaak van de onderontwikkeling van de Derde Wereld zochten in de systematische uitbuiting en onderdrukking van die Derde Wereld door het

B O E K E N

Westen. Gunnar Myrdal, André Gunder Frank en Harry Magdorst zijn de belangrijkste representanten van deze laatste groep.

Na het schetsen van het ontstaan van de internationale ideologische en intellectuele betrokkenheid bij de Derde Wereld en de doorwerking daarvan in Nederland, behandelt Kuitenbrouwer de invloed van de koloniale erfenis op de groeiende belangstelling voor de Derde Wereld in Nederland vanaf de jaren vijftig. Het zeer moeizame dekolonisatieproces van Indonesië, de kwestie Nieuw-Guinea en het onafhankelijk worden van Suriname hebben het handhaven van banden met de (voormalige) koloniën niet in de weg gestaan. Integendeel: een groot deel van de Nederlandse hulp vanaf het midden van de jaren zestig ging naar Indonesië en de Surinaamse bevolking werd na de onafhankelijkheid in 1975 tot aan het opschorten van de hulp na de Decembermoorden in 1982, één van de hoogste hulpontvangers per hoofd ter wereld.

Een apart hoofdstuk wijdt de auteur aan links-radicaler perspectieven op de Derde Wereld, die in de jaren zestig en zeventig in Nederland op de voorgrond traden en die worden samengevat onder de noemers 'imperialisme en revolutie'. Maoïstisch China, Castro's Cuba en vooral de Vietnamoorlog stonden daarbij in het brandpunt van de belangstelling. Tegelijkertijd benadrukt Kuitenbrouwer dat deze radicale perspectieven, hoe spraakmakend ze destijds ook schenen, slechts zeer geringe invloed op het gevoerde beleid hebben kunnen uitoefenen.

Tinbergen

Het centrale hoofdstuk gaat vervolgens uitgebreid in op de ontwikkeling, gedurende de gehele periode, van de beeldvorming en het feitelijke beleid ten aanzien van wat uiteindelijk ontwikkelingssamenwerking is gaan heten. De grote invloed die Jan Tinbergen zowel internationaal – in VN-verband – als nationaal heeft uitgeoefend, wordt door Kuitenbrouwer uitgebreid belicht. Daarbij wijst hij onder andere op de opmerkelijke veronachtzaming door Tinbergen van het probleem van de bevolkingsgroei in de ontwikkelingslanden. De invloed van Tinbergens denken over ontwikkelingssamenwerking binnen de PvdA nam toe toen de conjunctuur van de Koude Oorlog een meer dalende trend ging vertonen en het felle anticommunisme van mensen als De Kadt meer en meer aan betekenis verloor. De discussie tussen deze twee vleugels binnen de partij is onlangs uitgebreid beschreven door Frits Rovers in zijn proefschrift *Voor recht en vrijheid*.¹

De invloed van Tinbergens denkbeelden werd pas echt groot toen zijn leerling Jan Pronk in 1973 minister voor Ontwikkelingssamenwerking werd. In het centrale hoofdstuk besteedt Kuitenbrouwer ook de nodige aandacht aan radicaal linkse denkbeelden ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking, zoals die werden verwoord in de kritiek die ter linkerzijde van de PvdA werd geleverd op Pronks beleid in het kabinet-Den Uyl. De meeste aandacht van links Nederland ging in de jaren zestig en zeventig

uit naar die ontwikkelingslanden, waar een vorm van 'socialistische opbouw' werd nagestreefd. Speerpunt daarbij onder linkse ontwikkelingsdeskundigen, en vanaf 1973 ook in het beleid, werd Tanzania, dat vanaf 1967 onder Julius Nyerere werkte aan de opbouw van het 'Ujamaa-socialisme', gebaseerd op het idee van *self reliance*. Kuitenbrouwer spreekt in dit verband van een ware 'Tanzanitis' onder Nederlandse ontwikkelingsdeskundigen.

De publieke opinie bleef gedurende de gehele periode in overgrote meerderheid voorstander van ontwikkelingshulp en dat vooral om humanitaire redenen. Het Nederlandse beleid deelt Kuitenbrouwer op in twee perioden. De periode tot 1973 wordt gekenschetst als de periode van opbouw. In de lange periode van Luns' ministerschap op Buitenlandse Zaken stond de ontwikkelingshulp geheel in het teken van het buitenlandse beleid en bleef de omvang van de hulp beperkt. Met name vanaf het ministerschap van Udink (1967-1971) werd de ontwikkelingshulp substantieel verhoogd, tot één procent van het nationaal inkomen. Bijna de helft van deze hulp was bilateraal en gebonden.

De tweede periode wordt begrensd door de ministerschappen van Jan Pronk. Er is vanaf 1973 sprake van een duidelijk ombuiging van het beleid in progressieve richting: het overnemen van de doelstellingen van het ontwikkelingsdecennium van de VN (opgesteld onder leiding van Tinbergen), steun aan de Unctad en de Nieuwe Inter-

B O E K E N

nationale Economische Orde (NIEO), verhoging van de ontwikkelingshulp naar anderhalf procent van het nationaal inkomen, herziening van de selectiecriteria voor concentratielanden met *self reliance* als leidende gedachte en de armen als voornaamste doelgroep, verminderde hulp aan Indonesië en vermeerderde of nieuwe hulp aan Tanzania, Vietnam, Cuba en Suriname. Toch, zo benadrukt Kuitenbrouwer, was Pronks beleid in het kabinet-Den Uyl een uitbouw van het bestaande beleid in een gedeeltelijke meer progressieve richting en geen radicale wending.

Ontwikkelingslobby

Aparte aandacht schenkt Kuitenbrouwer aan het verschijnsel van een 'ontwikkelingslobby', die vanaf het begin van de jaren tachtig steeds duidelijk waarneembaar is, en die in feite uit drie verschillende lobbies bestaat: een humanitaire (Novib, EVS, en verwante organisaties en ontwikkelingsdeskundigen), een economische (delen van het bedrijfsleven, betrokken bij gebonden hulp) en een ambtelijke. Het zijn deze drie lobby's die zich, ieder op zijn eigen manier en ondanks onderlinge meningsverschillen (bijvoorbeeld over het probleem van de doelmatigheid van de hulp), tot nu toe steeds succesvol hebben beijverd voor het handhaven van de hulpomvang.

De bijzondere banden die Nederland met Israël en Zuid-Afrika heeft onderhouden – en tot op zekere hoogte nog steeds onderhoudt – worden in een apart hoofdstuk behandeld. Omdat het

hier eerder gaat om een – op zichzelf belangwekkend – hoofdstuk uit de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek dan om specifieke Derde-Wereldlanden of ontwikkelingssamenwerking, lijkt het enigszins buiten de eigenlijke orde van het boek te vallen. De anti-apartheidsstrijd heeft zonder twijfel de publieke opinie in Nederland lange tijd beziggehouden en het joods-arabische conflict doet dat nog steeds. De overeenkomst die Kuitenbrouwer ziet tussen deze twee conflicten en de Derde-Wereldproblematiek zit in het bestaan van een Nederlandse preoccupatie met deze problemen, zowel in de publieke opinie (de beeldvorming) alsook in het Nederlandse beleid. Het was juist ook door deze twee conflicten dat het probleem van de mensenrechten een steeds prominentere plaats in de beeldvorming en in het beleid ging innemen.

In hoeverre loopt die algemenere Nederlandse preoccupatie nu op zijn eind? Met de teloorgang van het Sovjet-communisme en het in steeds wijdere linkse kringen onder- en erkennen van de vaak verschrikkelijke consequenties van verschillende vormen van een reëel bestaand socialisme (China, Cambodja) lijkt het failliet van het radicaal revolutionaire perspectief zonnelaar. Ook in Nederland wordt uit die hoek al enkele jaren weinig meer vernomen. Maar het reformistisch perspectief, met Tinbergen en Pronk als belangrijke vertegenwoordigers, is het laatste decennium eveneens steeds verder in het defensief gedrongen. Tinbergens doelstellingen

van het tweede ontwikkelingsdecennium en de realisatie van de NIEO lijken verder weg te liggen dan ooit en Pronk heeft in zijn inmiddels derde ambtstermijn als minister voor Ontwikkelingsamenwerking met steeds sterkere kritiek op zijn beleid en aanslagen op het budget voor ontwikkelingshulp te maken. Nadat eerst de noodzaak van hulp aan de voormalige Oostbloklanden werd aangevoerd als argument voor de verlaging van de hulp aan de 'traditionele' Derde-Wereldlanden, staat momenteel vooral de doelmatigheid van de aan de ontwikkelingslanden verstrekte hulp ter discussie. Toch, zo concludeert Kuitenbrouwer, is het *tiers-mondisme* weliswaar in de verdediging gedrukt, maar bepaald nog niet verdwenen.

Dat leidt tot de afsluitende vraag naar de oorsprong van de Nederlandse preoccupatie met de Derde Wereld. Ter verklaring daarvan voert Kuitenbrouwer een zestal factoren aan. Ten eerste de ervaring van de Duitse bezetting, die met name de pro-Israëliëse houding verklaart, maar in bredere zin een bron van identificatie met onderdrukte groepen in de Derde Wereld betekende. Een tweede belangrijke historische factor is het koloniale verleden en de dekolonisatie, die enerzijds sterk bepalend zijn geweest voor de aandacht voor en bijzondere banden met de voormalige koloniën Indonesië en Suriname, en anderzijds een duidelijk element van schuldgevoel hebben ingebracht in de beeldvorming en het beleid ten aanzien van de Derde Wereld in het algemeen en deze landen in

B O E K E N

het bijzonder. De derde factor is de conjunctuur van de Koude Oorlog, die ten tijde van zijn *hausse*, ongeveer tot het midden van de jaren zestig, ervoor zorgde dat in ieder geval het beleid, maar ook een belangrijk gedeelte van de publieke opinie ten aanzien van de ontwikkelingsproblematiek een directe afgeleide was van een vanzelfsprekend pro-americanisme en anticommunisme. Het inzetten van de *baisse* geeft dan toenemende ruimte aan radicalere opinies en aandacht voor de noodzaak van sociale hervormingen in de Derde Wereld, die tegelijkertijd slechts zeer ten dele invloed op het feitelijke beleid hebben kunnen uitoefenen.

Humanitaire solidariteit

De laatste drie factoren die Kuitenbrouwer noemt, zijn ontleend aan het werk van de Amerikaanse socioloog R. Inglehart: ongekende groei van de materiële welvaart, secularisatie en opkomst van de nieuwe massamedia, met name de televisie. Deze factoren hebben geleid tot het ontstaan van een 'post-materialistisch' waardenpatroon. 'Bij de Nederlandse ontdekking van de Derde Wereld nam het post-materialisme de vorm aan van humanitaire solidariteit, variërend van revolutionaire steun aan

bevrijdingsbewegingen tot reformistische verlening van ontwikkelingshulp aan arme landen'² Kuitenbrouwer wijst er op dat die solidariteit in de loop van de jaren tachtig steeds meer een apolitiek karakter heeft gekregen: het puur humanitaire Foster Parents Plan is inmiddels uitgegroeid tot absolute koploper bij de particuliere fondswerving ten bate van de Derde Wereld. Zo bezien is de Nederlandse preoccupatie met de Derde Wereld ook niet uniek in Europa, behalve dan wat betreft de vorm waarin de secularisatie een factor was in het ontstaan en voortduren van die preoccupatie: 'Typerend voor de secularisatie in de Nederlandse ontdekking van de Derde Wereld is het geradicaliseerde, maar steeds reformistische ontwikkelingsstreven van Pronk en zijn achterban.'³

Met *De ontdekking van de Derde Wereld* heeft Kuitenbrouwer een helder overzicht geschetst van het denken over en het beleid ten aanzien van de ontwikkelingsproblematiek in het naoorlogse Nederland. De gekozen thematische opzet brengt echter op een aantal punten wel veel doublures met zich mee. Het beleid van Jan Pronk tijdens zijn eerste twee ministerschappen is al ettelijke malen uitgebreid aan de orde

geweest als het op de helft van het boek nog eens allemaal op een rijtje wordt gezet. Uitgebreide aandacht heeft Kuitenbrouwer voor een keur aan radicale opvattingen die vanaf het midden van de jaren zestig tot halverwege de jaren zeventig in het publieke debat nogal eens leken te overheersen; tegelijkertijd geeft hij zelf aan dat deze geen invloed van betekenis op het beleid of de publieke opinie hebben gehad. De relevantie van zoveel aandacht ontgaat mij daarmee enigszins, al blijft het boeiend om over dergelijke waan van de dag van gisteren te lezen. Het boek is – ook gezien het ontbreken van noten – bedoeld voor een breder geïnteresseerd publiek en als zodanig voldoet het ongetwijfeld; het biedt bovendien een goede informatieve basis voor het beoordelen van de verschillende argumenten in het ontwikkelingsdebat van dit moment.

AAD BLOK

is als historicus verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Noten

1. Frits Rovers, *Voor recht en vrijheid. De PvdA en de Koude Oorlog*, Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1994, 183-201.
2. Kuitenbrouwer, 1994, 253.
3. Kuitenbrouwer, 1994, 256.

